

איטה ילין ובית החולים 'עזרת נשים' – בין שמרנות לקדמה

רוני בארמרקס

במחקר ההיסטורי העוסק בנשים ומגדר בישראל מסתמנת דמותה של איטה ילין כאשה פורצת דרך ומבשרת קדמה.¹ ברקע לכך עומדת כתיבתה הספרותית בעברית כפי שבאה לכלל ביטוי בספרה האוטוביוגרפי **לצאצאי**,² יחסה לחיי אהבה ומשפחה, יכולתה להחזיר ערכים ומנהגים חדשים,³ ועשייתה הציבורית הענפה, במיוחד תפקידה כמנהלת וכנשיאה של בית החולים לחולי נפש 'עזרת נשים'.⁴ ואולם, בספרות המחקרית העוסקת בתולדות הרפואה בארץ ישראל ובהתפתחות הרפואה הפסיכיאטרית בפרט, מוצגת דמותה של ילין באור שונה והיא מתוארת כאשה שמרנית וחשוכה שהכשילה כל אפשרות לקדם את המוסד לכיוונים מודרניים.⁵

- 1 מקומה ומעמדה הייחודי של איטה ילין זכו לברור מעמיק במחקריה של מרגלית שילה, שעסקו בדמותה ובעשייתה מזוויות שונות. ראו, מרגלית שילה, 'פרטי כציבורי: איטה ילין ויהודית הררי כותבות אוטוביוגרפיה', **קתדרה**, 118 (תשס"ו) (להלן: שילה, ילין והררי), עמ' 41-66; מרגלית שילה, **נסיכה או שבויה? החוויה הנשית של היישוב בירושלים 1840-1914**, חיפה 2001 (להלן: שילה, נסיכה או שבויה); מרגלית שילה, 'פילנתרופיה כנתיב נשי לספירה הציבורית', בתוך: טובה כהן (עורכת), **מעשה ידיה – אשה בין עבודה ומשפחה**, רמת גן 2001, עמ' 17-26; ראו גם עפרה מייטליס, בדרך האמצע: דוד ילין – סיפור חיים, **דוד לדור**, מח (2015) (להלן: מייטליס, בדרך האמצע), עמ' 57-86.
- 2 איטה ילין, **לצאצאי**, ירושלים 1938.
- 3 שילה, **ילין והררי**, עמ' 54.
- 4 ראו, יוסף יואל ריבלין, ימי הבראשית של עזרת נשים, בתוך: הנ"ל (עורך), **75 שנה לעזרת נשים**, ירושלים 1970 (להלן: ריבלין, 75 שנה), עמ' 10-11; פנחס בן צבי גרייבסקי, **בנות ציון וירושלים**, חלק שני, ירושלים תרפ"ט; על תרומתה לקדומו של בית החולים, קיבלה אות כבוד מממשלת בריטניה. ראו, 'מכתבי דוד ואיטה ילין אל הממשלה', דבר, 25.5.1939.
- 5 ראו, ערן רולניק, **עושי הנפשות – עם פרויד לארץ ישראל**, תל אביב 2007 (להלן: רולניק, עושי הנפשות); גידו ליברמן, **פסיכואנליזה בארץ ישראל 1918-1948**, ירושלים 2016 (להלן: ליברמן, פסיכואנליזה); רקפת זלשיק, **עד נפש**, תל אביב 2008 (להלן: זלשיק, עד נפש).

במאמר זה, אבקש לבדוק את הדימויים הסותרים הללו ולהציע תמונה מורכבת יותר של האשה ושל המוסד שבראשו עמדה, לא רק במטרה לתת לה במה ולהעלות אותה מן השכחה,⁶ אלא כדי להאיר באמצעות דמותה היבטים שונים בתולדות היישוב, ובפרט בסוגיות הנוגעות למפגש בין 'ישן' ל'חדש', בין שמרנות לקדמה ובין גלות לבין התחיה הלאומית.⁷ המחקר ההיסטורי על נשים בתקופת היישוב משתלב במגמה היסטוריוגרפית רחבה, שמטרתה לספר את 'הסיפור שלא סופר' ולמלא את החסר בסיפור ההגמוני שנעדר דמויות של נשים מנהיגות ונעדר כל מודעות לעשייתן ולתרומתן.⁸ מתוך מחקרים פרי עבודתן של היסטוריוניות פמיניסטיות עולה כי כל מה שנחשב באופן מסורתי להיסטוריה לא שיקף אלא את נקודת הראות של היסטוריונים גברים מערביים משכילים ואת תחומי העניין ועולם הערכים שלהם בלבד. כיוון שהם עצמם ייחסו להיסטוריה פוליטית, צבאית, אינטלקטואלית ומדעית חשיבות רבה יותר מלחיי משפחה, לחיי הדת ולפעילות סעד ורווחה, כמעט ולא ניתן למצוא נשים כפועלות היסטוריות בנרטיבים הקלאסיים של ההיסטוריה הישנה.⁹ כניסתן של נשים לתמונה ההיסטורית לא זו בלבד שהשלימה את המרכיבים החסרים, אלא שהיא שינתה את התמונה כולה. חקר הנשים נתן את הדחף הראשוני לחקר ההיסטוריה החברתית על פני בלעדיותה של ההיסטוריה הפוליטית והמוסדית. בישראל השתלב מחקר זה במגמת הניתוח הביקורתי של החברה הישראלית על מהותה, עברה ומסריה ותרם לניפוץ כמה מיתוסים מכוננים.¹⁰ המושג 'מגדר', שנכנס לשיח המחקרי בשנות השמונים של המאה העשרים, הלך והתבסס ככלי אנליטי לניתוח הפוליטיקה ויחסי הכוחות בחברה, וכאמצעי לבחינת מבנים ומנגנונים חברתיים. המגדר מאפשר בחינת פעולותיהן של נשים לאור מערכות היחסים בינן לבין הגברים ובינן לבין מוסדות גבריים. השימוש במגדר מאפשר לבחון את מקומן ומעמדם של נשים ומביא לא רק להכללתן בנרטיב המרכזי, אלא להערכה מחודשת של מאורעות ותהליכים רחבים יותר. הוא מאפשר פיצוי על הדרה וקיפוח של נשים, ומעניק כלי עבודה לשם בחינה וכתובה של העבר.¹¹

- 6 דבורה ברנשטיין, 'חקר נשים בהיסטוריוגרפיה הישראלית: נקודות מוצא, כיוונים חדשים ותובנות שבדרך', בתוך: מרגלית שילה, רות קרק וגלית חזן רוקם (עורכות), **העבריות החדשות: נשים ביישוב ובצינונות בראי המגדר**, ירושלים תשס"ב (להלן: ברנשטיין, חקר נשים), עמ' 12; ראו גם צפורה שחור-רובין, 'ד"ר בת שבע יוניס-גוטמן, אם טיפוס לרופאה ציונית בארץ ישראל בשלהי התקופה העות'מאנית', **מגדר בישראל (עיונים בתקומת ישראל)**, כרך א' (2011) (להלן: שחור-רובין, 'ד"ר בת שבע יוניס-גוטמן'), עמ' 231-232.
- 7 על המפגש בין היישוב הישן לחדש בשנות העשרים של המאה העשרים. ראו, ישראל ברטל, "יישוב ישן" ו"יישוב חדש" – הדימוי והמציאות, **גלות בארץ, ירושלים תשנ"ה**, עמ' 83.
- 8 ברנשטיין, **חקר נשים**, עמ' 12-13.
- 9 תמר הרציג, **מתורולוגיה ואידיאולוגיה, ירושלים תשע"ג**, עמ' 6.
- 10 ברנשטיין, **חקר נשים**, עמ' 12-13.
- 11 שם, עמ' 18-23; ביילי מלמן, 'שוליים ומרכז: היסטוריה של נשים והיסטוריה של מגדר בישראל', **ציון, עד (תשס"ט)**, עמ' 245-255. על הנחיתות הכפולה, ראו, לילך רוזנברג-פרידמן, **מהפכניות בעל כורחן, ירושלים 2005 (להלן: רוזנברג-פרידמן, מהפכניות)**, עמ' 10. ראו בעניין זה, שילה, **נסיכה או שבוייה**.

מאמר זה מבקש אפוא להשתלב בשיח המגדרי ולבחון את דרכה של איטה ילין בהנהלת 'עזרת נשים' לא רק במטרה לשחזר את דמותה ולבחון את מעמדה, אלא על מנת להעניק זווית נוספת להבנת התפתחותה של הישוב הירושלמי ותגובתו לתהליכים של מודרניזציה ושינוי. איטה ילין נולדה ברוז'ינוי (פלך גרודנו) שבליטא בשנת 1868 לציפה ויחיאל מיכל פינס. בשנת 1880 בהיותה בת 12 היא עלתה לארץ יחד עם אמה ואחיה והם הצטרפו לאביה שכבר היה שנתיים בארץ כנציג קרן מזכרת משה מונטיפיורי.¹² יחיאל מיכל פינס היה סופר תורני ועסקן לאומי ציוני. הוא דגל בתפיסה דתית לאומית והיה מקורב לחובבי ציון, אולם לימים, כשזיהה מגמות שלהבנתו היו חופשיות יתר על המידה בקרב הציונים, התרחק מהם והתקרב ל'ישוב הישן'.¹³ בשנת 1885, נישאה איטה לסופר, החוקר, המחנך והעסקן הציוני דוד ילין. בצד תפקידיה המסורתיים כרעיה וכאם, הייתה מעורבת בעסקי ציבור ובפעילות חברתית ענפה. המפעל המרכזי שנטלה חלק משמעותי בהובלתו ואף מילאה תפקיד רשמי בהנהגתו היה, כאמור, בית החולים 'עזרת נשים'.

הטיפול בחולי נפש בארץ ישראל במפנה המאות התשע עשרה והעשרים

ראשיתו של בית החולים 'עזרת נשים' נעוצה בחברת 'עזרת נשים' שייסדה ציפה פינס, אמה של איטה ילין, ביפו ב־1891 במטרה לסייע לנשים חולות ולילודות עניות הן מבחינה רגשית הן מבחינה חומרית.¹⁴ את 'חברת עזרת נשים הכללית' היא ייסדה ארבע שנים מאוחר יותר בירושלים יחד עם רוזה פיינשטיין.¹⁵ החברה הירושלמית לקחה על עצמה בצד הסיוע לילודות ולנשים ככלל, גם אחריות מיוחדת על חולי וחולות רוח ועל חולים חשוכי מרפא ותוך זמן קצר ייסדה בית מחסה לחולי נפש. איטה ילין הייתה מעורבות בניהולו של המוסד למן היווסדו, אולם בתפקיד רשמי היא החזיקה החל בשנת 1898, כשמונתה לגבאית.¹⁶ בשנת 1912, כשתש כוחה של אמה, היא החלה לשמש כמנהלת המוסד והוכתרה כנשיאתו.¹⁷ 'עזרת נשים' היה מוסד ראשון מסוגו בארץ ישראל. עד שלהי המאה התשע עשרה לא זכו חולי הנפש בארץ ישראל לטיפול רפואי או להשגחה מקצועית. רוב חולי הנפש חיו בתקופה זו עם משפחותיהם או הסתובבו ברחובות ועיקר הטיפול בהם נשען על רפואה עממית. בין

12 מרדכי ורבין, 'עבודה ומלאכה וישוב הארץ - פעלו של י"מ פינס כנציג קרן "מזכרת משה מונטיפיורי" בארץ ישראל', קתדרה, 33 (תשרי תשמ"ה), עמ' 124-148.

13 יוסף שלמון, 'יחיאל מיכל פינס: דמותו ההיסטורית', מילאת, א (תשמ"ג), עמ' 261-272.

14 אליעזר בן יהודה, 'דברי ימי השבוע', האור, שנה 7 גל' ל"א, כ"ח איר תרנ"א.

15 ברכה סליי, 'מגמילות חסדים למוסד רפואי - עזרת נשים תרנ"ה-תרס"ו', קתדרה, 125 (תשס"ח) (להלן: סליי, מגמילות חסדים), עמ' 56.

16 שמה מופיע בפנקסי המוסד כגבאית. ראו, שם, עמ' 60.

17 ריבלין, 75 שנה, עמ' 11; על פי דוד ילין איטה עמדה בראש הארגון כבר ב־1907. ראו על כך, מייטליס, בדרך האמצע, עמ' 75. ראו גם אליעזר ויצטום ויעקב מרגולין, 'ייסוד בית החולים לחולי נפש "עזרת נשים" בירושלים: פרשיות נבחרות', הרפואה, כרך 143 חוברת ה' (מאי 2004) (להלן: ויצטום ומרגולין, ייסוד בית החולים), עמ' 383.

השאר היו מקובלות שיטות של אקסורציזם (טקס גירוש שדים ודיבוקים שחדרו לגופו של אדם) והבאת החולים למקומות שנחשבו בעלי סגולות ריפוי. החל מסוף המאה התשע עשרה ולאורך העשורים הראשונים של המאה העשרים עברה הפסיכיאטריה בארץ ישראל שלב התפתחותי בו הפך השגעון למחלת נפש, לסוג של פגיעה שיש לטפל בה בכלים רפואיים ובפיקוח משפטי. במרץ 1892 חוקק השלטון העות'מאני את חוק חולי הנפש, שעיקריו כללו איסור פתיחת מוסד פסיכיאטרי ללא אישור הממשלה, פיקוח ממשלתי על מוסדות קיימים וחובת הוצאת צו אשפוז כתנאי מקדים לאשפוז במוסד פסיכיאטרי. החוק הסדיר את הליך האשפוז של חולי הנפש תוך נסיון לשמור על זכויותיהם, אולם מימושו היה מוגבל ביותר מכיוון שהשלטון העות'מאני לא הקים כל מוסד רפואי בארץ ישראל.¹⁸ רוב החולים המשיכו גם בשעה זו לחיות עם משפחותיהם או להסתובב ברחובות ללא טיפול מיקצועי או השגחה ראויה. מעטים מהם שוכנו במנזר סנט וינסנט דה פול בירושלים.¹⁹ המוסד הרפואי היחיד בארץ שלקח אחריות על חולי הנפש היה 'עזרת נשים'. חברות 'עזרת נשים' ראו בחולי הנפש חולים לכל דבר והתייחסו לטיפול בהם כחלק מתרומתן לתחום הבריאות.²⁰ מעורבותן של נשים בארגוני צדקה הייתה מציאות רווחת במאה התשע עשרה,²¹ אולם בהיררכיה הארגונית היה מיקומן על פי רוב משני בלבד. בחברות הפילנתרופיות כמו בבית, טוענת מרגלית שילה, הגברים היו המנהלים ואילו הנשים ביצעו את המלאכה.²² חברת 'עזרת נשים', לעומת זאת, הושתתה על ניהול נשי ופעלה כרשת נשית בינלאומית, שנשענה על תמיכתם של וועדי נשים בארץ ובעולם, שסייעו לה באיסוף תרומות.²³ אם נאמץ את דבריה של מריון קפלן, לפיה מעורבותן של נשים בארגוני צדקה ורווחה יכולה להתפרש כסוג של פוליטיקה נשית, דרך שבה הנשים יצרו לעצמן מבני כוח משלהן לצד המישור הפוליטי והמישור העסקי שהיו נתונים לשליטת גברים, הרי שבחברת 'עזרת נשים' אפשר לראות מבנה כוח נשי.²⁴ מבנה כוח זה היה ייחודי לזמנו ומקומו משום שקודם למלחמת

- 18 ה. צ. ויניק וב. הלפרין, 'סקירה על התפתחות הפסיכיאטריה בישראל', קורות, כרך ה' חוברות ג-ד (תשל"ל) (להלן: ויניק והלפרין, סקירה), עמ' 188-189; רקפת זלשיק, **התפתחות הפסיכיאטריה בפלשתינה ובישראל 1892-1960**, עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל אביב 2006, עמ' 45.
- 19 רקפת זלשיק ונדר דוידוביץ', 'מגדר ובריאות נפש בחברה היישובית ובעשור הראשון של המדינה', **מגדר בישראל (עיונים בתקומת ישראל)** כרך א' (2011), עמ' 308; אסנת גלברט, **התפתחות השירותים לטיפול בחולי הנפש בישוב היהודי בארץ ישראל בתקופת השלטון הבריטי בשנים 1917-1948**, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בן גוריון 2012 (להלן: גלברט, התפתחות), עמ' 22-24.
- 20 שילה, **נסיכה או שבוייה**, עמ' 161-163.
- 21 על היקף התופעה, ראו למשל את דבריה של מריון קפלן כי 'נשים רבות בילו פרק קבוע מזמןן במפעלי צדקה שהעניקו סעד לקהילותיהן ותרמו לכידותן' – מריון קפלן, **מגדר, מעמד ומשפחה**, ירושלים, תשע"ב, (להלן: קפלן, מגדר), עמ' 360.
- 22 שילה, **נסיכה או שבוייה**, עמ' 153.
- 23 שם, עמ' 165.
- 24 קפלן, **מגדר**, עמ' 345.

העולם הראשונה לא עסקו נשים אורתודוקסיות רבות בארץ ישראל בעשייה ציבורית בעלת אופי פוליטי והן נעדרו נסיון בהתארגנות.²⁵

הידע הרפואי לטיפול בבעיות נפש בירושלים של מפנה המאות היה מועט ביותר, והרופאים ב'עזרת נשים' היו בעלי התמחויות כלליות ולא מומחים בפסיכיאטריה או בניורולוגיה. עם צוות הרופאים שעבדו במוסד נמנו ד"ר משה ואלך, שרכש את לימודי הרפואה בגרמניה והיה רופא כללי ומנתח, רופא נשים, רופא ילדים ורופא עיניים; ד"ר גרשון יצחק קרישבסקי, שהיה אף הוא בוגר האסכולה הגרמנית ברפואה ורופא ירושלמי מוכר ומכובד;²⁶ וד"ר אברהם יעקב ירמנס – יליד ליטא, שסיים אף הוא את לימודי הרפואה בגרמניה. ירמנס עלה לארץ בשנת 1890 ושימש כרופאם של יהודי חברון. ב-1905 הגיע לירושלים והשתלב בעבודה ב'עזרת נשים', מושב זקנים, 'ביקור חולים' ומוסדות סעד נוספים.²⁷ בשלהי 1910 הצטרפה לצוות הרופאים ב'עזרת נשים' גם ד"ר ליברמן, שרכשה את לימודי הרפואה שלה ברוסיה וגרמניה, והייתה מומחית למחלות הרוח. הודעה בעיתונות בישרה על בואה, אך מעבר לכך לא הרבה ידוע עליה.²⁸

לאורך שנות קיומו הראשונות היה הטיפול שניתן ב'עזרת נשים' מבוסס בעיקרו של דבר על השגחה וסיעוד ועל יצירת תנאים שבהם יכול היה החולה להתאושש ולהבריא מעצמו – רפואה כללית, תזונה טובה, הלכשה נאותה, חדרים נקיים, אווירה רגועה ויחס תומך, אך לא על שיטות פסיכיאטריות מודרניות.²⁹ 'עזרת נשים' היה בית מחסה יותר מאשר בית חולים. הוא העניק מרחב מוגן, תמיכה ואחזקה, אך לא טיפול פסיכיאטרי מקצועי.³⁰

'עזרת נשים' בניהולו של פייגנבאום – פרק חדש במערכת בריאות הנפש

מפנה באופיו של 'עזרת נשים' התרחש בראשית 1921, כאשר הנהלת 'עזרת נשים' בראשות איטה ילין מינתה את הפסיכיאטר והפסיכואנליטיקן ד"ר דוריאן פייגנבאום כמנהל רפואי של המוסד. דוריאן פייגנבאום היה חבר החברה הפסיכואנליטית השוויצרית. את הכשרתו הפסיכיאטרית הוא קיבל אצל אמיל קרפלין במינכן ואצל יוליוס וגנר יאורג בווינה. את

25 רוזנברג-פרידמן, מהפכניות, עמ' 55; שילה, נסיכה או שבוייה, עמ' 152-170.

26 סליי, מגמילות חסדים, עמ' 65-66.

27 אהרון יוסף ירמנס, בתוך: דוד תדהר, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובניו, כרך 3, 1949, עמ' 1287-1288; הד"ר אהרון יוסף ירמנס ז"ל, למלאת השלושים למותו, דאר היום, 26.1.1925, ויצטום ומרגולין, יסוד בית החולים, עמ' 382.

28 'ירושלים יום יום', האור, 2 גל' יט, 10.11.1910; המנהלות, בית המחסה לחשוכי מרפא וחולי הרוח, האור, 2 לב גל' האור 2 גל' לב, 25.11.1910; 'בית החולים לחשוכי מרפא – מוסד חברת "עזרת נשים" תולדות המוסד', דאר היום, 28.6.1926. ראו, צפורה שחורי-רובין, רופאות ראשונות בארץ ישראל, באר שבע תשע"ד, עמ' 174-175.

29 סליי, מגמילות חסדים, עמ' 66; ריבלין, 75 שנה, עמ' 30.

30 גלברט, התפתחות, עמ' VI.

הכשרתו הפסיכואנליטית קיבל מפרויד, אוטו ראנק, גרוס, דויטש וראדו.³¹ בשנת 1920 הודיע דוריאן פייגנבאום על רצונו להתמודד על משרת הניהול של 'עזרת נשים'. מאחורי הרעיון עמד ככל הנראה אחיו – ד"ר אריה פייגנבאום, שבעצמו גילה עניין בפסיכואנליזה עוד בתקופת לימודיו בפקולטה לרפואה באוניברסיטת וינה, שם שמע הרצאות מפי פרויד. בשנת 1913 הוזמן אריה פייגנבאום לירושלים כדי לנהל את מחלקת העיניים של 'תחנת הבריאות מיסודו של נתן שטראוס'. הוא יסד את התחנה הראשונה למלחמה בגרענת והיה ממייסדי הארגון העברי הראשון של רופאים בשם 'אגודת רופאים דוברי עברית', ומסוף 1918 עד 1920 היה מזכיר הסתדרות הרופאים בירושלים. באותם ימים הוא נשא לאשה את רחל, בתה של מרגלית מיוחס, אחותה של איטה ילין ומי שנהלה לצדה את 'עזרת נשים'. מתוך מעמדו המקצועי והחברתי ביקש לסייע להקלטתו המהירה של אחיו בארץ.³² כניסתו של דוריאן פייגנבאום לתפקיד מסמנת פרק חדש במערכת בריאות הנפש של הישוב. פייגנבאום הכניס לבית החולים שיטות טיפול חדשניות ויישם את עקרונות הפסיכיאטריה המודרנית. הוא הנהיג שיטות טיפול הומניטריות וביטל את השימוש בכידוד החולה ומעשי כפיה אחרים.³³ בתחילת המאה העשרים עם התפשטותה של הפסיכואנליזה באירופה ובארצ"ב, אומצו שיטות טיפול פסיכואנליטיות במוסדות ובקליניקות פסיכיאטריות.³⁴ בהשפעת מגמות אלו, הוביל פייגנבאום שיתוף פעולה בין הפסיכיאטריה לפסיכואנליזה והכניס למערך הטיפול ב'עזרת נשים' את השיטות החדשניות שנשענו על משנתו של פרויד.³⁵ הוא יישם בקרב האוכלוסיה המאוד הטרוגנית שכבית החולים מבחני רורשאך. שלל השפות והתרבויות של המטופלים, שהיו בני עדות ודתות שונות, היווה אתגר מבחינה פסיכואנליטית והממצאים אפשרו לו לקדם את חקר הפסיכוזות אשר מרבית האנליטיקנים באותה תקופה היו בו חסרי נסיון קליני ושהתיאוריה הפסיכואנליטית עשתה בו את צעדיה הראשונים. פייגנבאום הציג את הממצאים בפני חברי אגודת הרופאים בירושלים בליווי סקירה על התיאוריה הפסיכואנליטית. היה זה נסיון ראשון לשלב תוכנות פסיכואנליטיות כעבודתו של בית החולים הפסיכיאטרי היחיד שפעל באותם הימים בארץ.³⁶

-
- 31 רולניק, **עושי הנפשות**, עמ' 66-67; Dorian Feigenbaum, M.D. 1887-1937, *The Psychoanalytic Quarterly* 6 (1937), p. 1-3
- 32 רולניק, **עושי הנפשות**, עמ' 66-67; אריה פייגנבאום, בתוך: דוד תרהר (עורך), **אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובניו**, כרך 1, 1947, עמ' 89-90.
- 33 ויניק והלפרין, **סקירה**, עמ' 188-189; ערן רולניק, **הגירתה של הפסיכואנליזה ממרכז אירופה והתקבלות רעיונות פרויד בארץ ישראל 1915-1950**, עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל אביב 2004, עמ' 238; ליברמן, **פסיכואנליזה**, עמ' 58-59; *Palastina, Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, vol X nummer. 1 (1924), pp. 100-101 (להלן: פלשתינה).
- 34 Belinda S. Mackie, *Treating people with Psychosis in Intuitions: A Psychoanalytic Perspective*, London, 2016, p. 5, 54
- 35 ליברמן, **פסיכואנליזה**, עמ' 58-59.
- 36 רולניק, **עושי הנפשות**, עמ' 67.

ב־1922 התגבש סביב דוריין פייגנבאום חוג לימוד לנושאים פסיכואנליטיים במתכונת של פעילות קבוצות פסיכואנליטיות מרכז אירופאיות. רוב המפגשים שקיים הוקדשו לאנליזה של חלומות וטעויות. בין חברי החוג היו דיוויד אידר מי שנודע כראשון הפסיכואנליטיקאים בבריטניה,³⁷ הוגו ברגמן – מנהל הספרייה הלאומית, אריה פייגנבאום, ואן פריזלנד – עורך דין מרוטרדם ששימש כקונסול ההולנדי ולימים היה גזבר הסוכנות הציונית והמחנכת גרטה אוברניק. על רקע חזרתו של אידר לאנגליה, נמשכה פעילות החוג חודשים ספורים בלבד.³⁸ למן כניסתו לתפקיד, פעל פייגנבאום להבאת התיאוריה הפסיכואנליטית בפני הציבור היהודי בארץ. חוגים פדגוגיים גילו עניין בפסיכואנליזה ופייגנבאום מונה כיועץ מיוחד. בהתבסס על ניתוח סמלים ורמזים המופיעים בציורי ילדים, הוא ביקש לקדם את התייחסותם של הצוותים החינוכיים בבתי הספר לקונפליקטים לא מודעים הפועלים בנפשו של הילד.³⁹ מאמציו לקרוב הקהילה הרפואית המקומית וצוות העובדים של 'עזרת נשים' לתיאוריה הפסיכואנליטית נמשכו אף הם, והוא קיים מספר הרצאות בנושא פירוש חלומות ופסיכופתולוגיה של חיי יום יום. באפריל 1923 הוא הוזמן לשאת סדרת הרצאות על פסיכואנליזה בפני קהל ירושלמי שכלל רופאים, מחנכים ונציגים גרמנים ששהו בארץ. הכותרת הייתה 'הנפש בבריאות וחולי נפשי' וההרצאות היו אמורות לעסוק בנושא הלא מודע, החלומות והתיאוריה המודרנית של הנוירוזות. בינואר 1924 הוא הוזמן לשאת סדרת הרצאות נוספת בפני בוגרות בית הספר לאחיות של 'הרסה' בנושא פסיכולוגיה נסיונית והפסיכולוגיה של המעמקים של פרויד, הלא מודע, והיפנוזה שינה וחלום. חוג נוסף שגילה כאמור עניין ברעיונות הפסיכואנליזה היה התאחדות המורים והגננות בירושלים, שהזמין אף הוא את פייגנבאום לשאת הרצאות על חיי המין של הילד. העניין הרב הוביל להרצאה נוספת בשאלת האוננות של הילד.⁴⁰ היוזמה לדון במיניויות הייתה בבחינת חדשנות באווירה הירושלמית של אותם הימים. המיניויות, כמובנה הפרוידיאני, נתפסה בעולם הדימויים של היהודי החדש כמנוע מהפכני שבאמצעותו יפרוץ הצעיר היהודי את מחסום הדורות והמסורת.⁴¹ גישה זו עמדה בניגוד ליחס החברה היהודית המסורתית למיניויות הגברית שראתה בגבר היהודי חסר תאווה ובמיניויות רפיון והיעדר און.⁴² יתרה מכך, ההעזה לדון בסוגיית האוננות הייתה בבחינת קריאת תיגר על דרך ההלכה. בעולם ההלכתי היהודי נתפסת האוננות כמעשה אסור ובבחינת עוון חמור.⁴³ הדיון הגלוי בדחפים המיניים של הילד ובפרט באוננות לא

37 על אידר, ראו, שם, עמ' 61-66.

38 שם, עמ' 67-69; פלשתינה, עמ' 100-101.

39 רולניק, עושי הנפשות, עמ' 67-69; פלשתינה, עמ' 100-101; ראו על כך גם דוריין פייגנבאום, 'פרי עבודת ילדים', דאר היום, 26.8.1923.

40 רולניק, עושי הנפשות, עמ' 70-71; פלשתינה, עמ' 100-101.

41 רולניק, עושי הנפשות, עמ' 43-44.

42 ישראל ברטל, 'אונות' ו'אין אונות': בין מסורת להשכלה, לתקן עם, ירושלים, 2013, עמ' 256-272.

43 קיצור שולחן ערוך סימן קנ"א.

רק שהוציא מן המרחב הפרטי למרחב הציבורי סוגייה שהצניעות יפה לה, אלא נתן ביטוי למהלך העומד בסתירה גמורה למנהג, למסורת ולהלכה.⁴⁴

בקיץ 1923, למרות העניין הרב שעוררה תורתו המקצועית של פייגנבאום ולמרות ההישגים שזנקפו לזכותו, העסקתו כמנהל רפואי ב'עזרת נשים' נפסקה, ובראשית 1924 הוא עזב את הארץ.⁴⁵ הנסיבות שהובילו לסיום תפקידו לוטות בערפל, והיוו בסיס לספקולציות ולהערכות שונות. כך למשל היה מי שטען כי עמדותיו האנטי ציוניות של אחיינו ליאופולד וייס,⁴⁶ שהתארח אצלו באותה התקופה ושהתפרסמו בעיתונות האירופית של הזמן הם שהובילו לפיטוריו.⁴⁷ אפשרות אחרת קושרת את פיטוריו לנטייתו לכולשביזם. ברקע לכך עומד מכתב ששלח פייגנבאום לנורמן בנטוביץ', התובע הראשי של ממשלת המנדט, ב־8 ביולי 1923 ובו התנער ממעורבות פוליטית שיוחסה לו וביקש לפתוח בחקירה דחופה כדי לנקות אותו מכל חשד ולהפריך את השמועות המיועדות להרוס את עתידו בארץ.⁴⁸

ואולם, בצד שתי אפשרויות אלו הנוגעות להשקפותיו הפוליטיות של פייגנבאום ובני ביתו, רווחת בקרב חוקרים הטענה כי הרקע לפיטורים קשור בגורם אחר – התנגדותה של איטה ילין ושל הנהלת 'עזרת נשים' שבראשותה למהלכיו למודרניזציה של המוסד. המגמה הפסיכואנליטית שקידם פייגנבאום, כך טוענים ערן רולניק ורקפת זלשיק, ובפרט הביטוי הפומבי שנתן לה בסדרת הרצאותיו באביב 1923 על התת-מודע, תיאוריית החלומות והתיאוריה הפרוידיאנית על הנירוזה, לא עלתה בקנה אחד עם תפיסת העולם השמרנית שלה, והיא זו שהובילה לפיטוריו. טענה זו נשענת על דבריו של הוגו ברגמן, שהציג את הפיטורין כ'מעשה נבלה' וייחס אותו ל'כמה טפשות ירושלמיות, ובראשן הגברת ילין [...] שלה השפעה מספקת על מנת לזרוק אנשים מודרניים, מדעיים, כשמתחשק לה'.⁴⁹ וכן על סקירה שהתפרסמה בכתב עת פסיכואנליטי בעריכת פרויד, בו נזכרת התגובה לה זכו הרצאותיו של פייגנבאום מ'קליקה שמרנית שבאמצעות הפנטזים ההרסני שלה ניסתה להפריע לפסיכואנליטיקה'. חוג שמרני זה, כך נטען באותו כתב עת, אסר על המשך קיומן של ההרצאות, על אף שהכנסותיהן נועדו לסייע להקמת ספריה מקצועית בבית החולים.⁵⁰ פייגנבאום עצמו תרם להתבססותה של טענה זו בשלחו אצבע מאשימה כנגד הוועד המנהל של 'עזרת נשים' שדגל לתפיסתו בהתנגדות 'לכל מה שנדף ממנו ריח של חידוש'.⁵¹

44 ראו בעניין, יקיר אנגלנדר ואבי שגיא, גוף ומיניות בשיח הציוני החדש, ירושלים 2013, עמ' 29.

45 גלברט, התפתחות, עמ' 38; ויניק והלפרין, סקירה, עמ' 190.

46 בהיותו בירושלים, התודע ליאופולד וייס לאסלם וב־1926 התאסלם ושינה את שמו למוחמד אסד. ראו עליו, עפרה בנג'ז', 'האחרים: לאופולד וייס ונסים סוסה', פעמים, 111–112 תשס"ז, עמ' 243–253.

47 רולניק, עושי הנפשות, עמ' 71.

48 ליברמן, פסיכואנליזה, עמ' 62–63. יש לציין כי בנטוביץ' עמד בקשרי משפחה עם משפחת ילין. אחותו תלמה נישאה לאליעזר ילין, בנה של איטה.

49 התרגום מופיע בניסוחים שונים. ראו, רולניק, עושי הנפשות, עמ' 71; זלשיק, עד נפש, עמ' 29–30.

50 פלשתינה, עמ' 100–101.

51 'בן משה, 'הטיפול בחולי הרוח בא"י – שיחה עם הר"ר ד. פייגנבויס', דאר היום, 5.9.1923.

במחקרו של ההיסטוריון והפסיכואנליטיקאי גידו ליברמן, חוזרת ומופיעה טענה זו באופן מובהק אף יותר. לטענתו של ליברמן, היחס לפסיכואנליזה בארץ ישראל היה עוד חוליה בשרשרת המאבקים והיריבויות בין הציבור האורתודוקסי שנתמך על ידי כספי החלוקה לבין היהודים המשכילים הרציונליסטים, שביקשו לקדם אורח חיים חילוני מודרני.⁵² המאבק בדוריאן פייגנבאום בשנות העשרים של המאה העשרים מקביל לשיטתו למאבק בשמעון פרנקל כמה עשורים קודם לכן וכן למאבק שיתרחש עשר שנים מאוחר יותר במרטין פפנהיים, הנורופסיכיאטר והפסיכואנליטיקן שהואשם בפרישה מן הקהילה היהודית בווינה, בהמרה לנצרות ובהזדהות עם האידיאולוגיה הקומוניסטית, ועל רקע זה נמנעה ממנו האפשרות לנהל את בית החולים הפסיכיאטרי בבני ברק.⁵³

לשיטתו של ליברמן 'עזרת נשים' היה 'מעוז של משטר החלוקה' גם בשעה שממשלת המנדט ומנהיגי הוועד הפועל הציוני ניסו להנהיג בו מינהל חדש וסדרים חדשים. דרכה של איטה ילין בניהולו של 'עזרת נשים' שיקפה תפיסת עולם מסורתית שמרנית, ואילו גישתו של פייגנבאום שיקפה את התפיסה הציונית לפיה על היהודים החדשים להשתחרר מהנוריונות של הגטו באמצעות חינוך מחדש. פייגנבאום, לשיטתו, ראה בפסיכואנליזה ככלל ובתאוריות הפרוידיניות כפרט כלי טיפולי וחינוכי שאמור לחולל תיקון זה. מחויבותו לגישות אלו ומאמציו ליישם אותן במוסדות החינוך ובמוסדות בריאות הנפש ובפרט ב'עזרת נשים' הביאה את איטה ילין, כך לטענת ליברמן, לפטר אותו.⁵⁴

האמנם יש לטענה זו על מה שתסמוך? האמנם יש בסיס לדימויה של איטה ילין כחשוכה ומיושנת? האמנם דרכה בניהול 'עזרת נשים' הייתה 'גלותית' ומנוונת? האם הייתה מושתתת על שיטת ה'חלוקה'? האם פייגנבאום הביא בשורה חדשה של 'תיקון' האומה והבראתה ובשורה זו היא שהביאה לפיטוריו? האם הקונפליקט ביניהם היה עוד ביטוי למאבק בין 'ישן' ל'חדש' ובין שמרנות לקידמה? או שמא ראייתם של החוקרים לא הייתה אלא פרי דעה קדומה, סטריאוטיפים והכללות שקנו שבייתה בתודעה?

'ישן' ו'ישב חדש' – היבטים חברתיים-כלכליים

בראשית המאה העשרים החריף המתח בין ה'ישב הישן' שישב רובו ככולו בירושלים, לבין כמה מן הקבוצות הלאומיות החדשות שהגיעו לארץ ישראל. האוכלוסיה היהודית בירושלים על פלגיה ועדותיה נתפסה כעין סניף לגולה הפגומה. הפיגור, הזוהמה, הניוון וחוסר האסתטיות שהיו בירושלים נתפסו בעיני הלאומיים החדשים כתמצית מצבו העגום של העם היהודי וכמשל למצבה הירוד של הארץ. את חיצי הביקורת שלהם, הפנו המבקרים כלפי המבנה החברתי-כלכלי שאפיין את ה'ישב הישן'. הם גינו את ה'חלוקה' והתנגדו

52 ליברמן, פסיכואנליזה, עמ' 37.

53 ראו עליו רולניק, עושי הנפשות, עמ' 138-139; על בית החולים בבני ברק ראו, גלברט, התפתחות, עמ'

52-45.

54 ליברמן, פסיכואנליזה, עמ' 45; 64-65.

לעיסוק האינטנסיבי של כלל בני החברה בלימודי קודש.⁵⁵ גם מוסדות חסד והצדקה שקיימו בני ה'ישוב הישן' ספגו ביקורת והוצגו כבלתי ראויים וכחסרי תועלת לטווח הארוך, בהיותם מבוססים על 'שנור' ולא על יוזמות לתיקון וחינוך. כך למשל נטען בנוגע למוסדות שהקימו נשים כי:

אמנם, יש בנפש הנשים האורתודוקסיות איזו שאיפה לפעולות חסד המוציאות אותה קצת מגדר בינה; אולם אין לפעולות הללו חשיבות אמיתית מבחינת עבודה שיטתית, המכוונת להרמת העם במובן הגופני, הרוחני והמוסרי. פעולות אלו הן בבחינת 'רחמנות', המבקשת אפשרות של קיום מצווה, מבלי לשים לב, אם יש באותו מעשה תועלת ממשית, או אין.⁵⁶

ברקע לביקורת על הסדרים שרווחו בקרב בני ה'ישוב הישן' בירושלים עמד דימוי העבר הלאומי שראה באור שלילי את הריבוד החברתי-כלכלי של הקיבוצים היהודיים בגולה ושאף לפרודוקטיביזציה שלהם, כלומר הפיכתם מ'טפילים' ל'יצרנים'. השקפה זו, שהתגלגלה אל הלאומיות היהודית מתנועת ההשכלה, הייתה מרכיב מרכזי בראשית ההתיישבות החדשה בארץ. תפיסה זו שאפיינה את המחשבה הכלכלית של בוני המפעל הציוני חדרה גם להיסטוריוגרפיה והשפיעה עליה.⁵⁷ המחקר ההיסטורי המודרני לא נטה חסד לחברה ולכלכלה של אנשי ה'ישוב הישן' ודן את המציאות החברתית והכלכלית המורכבת של הישוב הטרומ ציוני לשלילה והכחשה. אנשי ה'ישוב הישן' צורפו לתבנית ההיסטורית הדיכטומית הגדולה שהציבה תמונה מקוטבת של תולדות עם ישראל בעת החדשה: מחד גיסא פיגור כלכלי ודבקות במסורות שעבר זמנן, ומאידך גיסא חדשנות, יצירתיות וחירות המחשבה.⁵⁸ בעוד שהיהודי הגלותי ביטא את שקיעתה הפיזית והמוסרית של היהדות, הרי שהיהודי החדש ייצג את הולדתה הפיזית והרוחנית המחודשת. בעוד שהיהודי הגלותי היה תככן וערמומי, הרי שהיהודי הציוני החדש היה ישיר וגלוי ומוסרי.⁵⁹

ההתבוננות בתחיה הלאומית נעשתה גם תוך שימוש במושגים מגדריים: בעוד הקיום היהודי בגולה זוהה עם חולשה, נשיות וגבריות מעוותת, בדומה לתפיסות אנטישמיות רווחות, הרי שהתחיה הלאומית – בהתאם לתפיסותיהם של הרצל, נורדאו ופרויד – נתפסה

55 ישראל ברטל, 'מרכז בשוליים: ירושלים בעיני משכילים, חרדים ולאומיים', לתקן עם, ירושלים 2013 (להלן: ברטל, מרכז בשוליים), עמ' 195-198.

56 ה' חנה טהון, 'האשה בצבור הארץ הישראלי', האשה, חוברת א' (ניסן תרפ"ו), עמ' 6; ראו גם תליה דיסקין, 'לא עיתון נשים 'רגיל': דגם האישה האזרחית בעקבות הירחון הארצישראלי 'האשה' וסוכנותיו, ישראל, 18-19 (2011) עמ' 90-91.

57 ישראל ברטל, 'תורתם אומנותם?', קוץ וברווז, תל אביב 2007 (להלן: ברטל, תורתם), עמ' 170-187.

58 ישראל ברטל, 'חברה וכלכלה בישוב הישן – מיתוסים ומציאות: מרדכי צורף כיום כלכלי', בתוך: ישראל ברטל ושמעון שמיר (עורכים), בית סלומון, ירושלים תשע"ד, עמ' 47-48.

59 פולה היימן, האשה היהודיה בסבך הקידמה, ירושלים 1997 (להלן: היימן, האשה היהודיה), עמ' 115.

כתחיית הגבריות היהודית וכיצירת זהות חדשה 'יהדות השרירים'.⁶⁰ להבחנה זו היה גם היבט נפשי: היהדות הגלותית זוהתה עם 'היסטריה' – הפרעה נפשית שנתפסה כנטייה נשית, היהודי החדש לעומת זאת נתפס כיצור גברי, חסון וחזק.⁶¹ ואולם, בדור האחרון, טוען ברטל, עם ניתוק המחקר ההיסטורי מן השיח הרעיוני של ראשית הציונות, יש מקום להתבוננות שונה בכמה מהמאפיינים ה'גלותיים' של החברה הטרום ציונית.

כך למשל, אותם מרכיבים כלכליים שעמדו ביסודו של ה'ישוב הישן' ובהם יזמות קפיטליסטית, גיוס הון למימון מרכזים דתיים, רוחניים, תרבותיים וחברתיים, הלוואה בריבית ואשראי, שהעניקו לו דימוי 'ישן' ו'גלותי' ועמדו במוקד הביקורת שנמתחה עליו, יכולים במציאות בת זמננו להצטייר באור חיובי ולשחרר אותו מתדמיתו השלילית.⁶² יתר על כן, השוואה בין הישוב הטרום ציוני ל'ישוב החדש' בכל הנוגע להשקפות ולמהלכים כלכליים מעלה דווקא קווים של דמיון יותר מאשר שונות, והמשכיות יותר מאשר ניגודיות. מערכת התמיכה הכלכלית של המפעל הציוני והטכניקה של איסוף הכספים עבור המושבות החדשות ומפעלי היישוב החדש התבססו על אירגונים ומוסדות של התנועה הלאומית בחוץ לארץ באופן דומה להתנהלותו של מוסד החלוקה שינק גם הוא ממקורות חוץ.⁶³ גם מפעלי הבריאות והסעד שהתגבשו במסגרת מערכת שירותי הבריאות של הישוב החדש לא היו שונים בכל הנוגע להתנהלותם החברתית והכלכלית מדרכם של מוסדות הבריאות והחסד של הישוב הישן. אלו ואלו נשענו על כספי צדקה, על תרומות ועל פעילותם של פילנטרופים.⁶⁴ אפילו ה'פושקע' – קופת הצדקה הביתית, ששימשה לאיסוף כספי ה'חלוקה' ונתפסה בעיני מנהיגי התנועה הציונית כסמל לעולם הישן הטפילי והמנוון – חזרה והופיעה כאמצעי למימון המפעל הציוני בצורת 'הקופה הכחולה' של 'הקרן הקיימת לישראל'.⁶⁵ אם להשתמש במילותיה של חגית לבסקי, הרי ש'תרבות ה"שנור", ה"חלוקה" ו"כל ישראל ערבין זה לזה" הפכה מתרבותו הכלכלית של מיעוט בגולה לתרבותה הכלכלית של החברה הישובית.⁶⁶

-
- 60 ברנשטיין, *חקר נשים*, עמ' 11–33.
- 61 היימן, *האשה היהודיה*, עמ' 114–115.
- 62 ברטל, *תורתם*, עמ' 185–187.
- 63 שם; יהושע קניאל, *המשך ותמורה – היישוב הישן והיישוב החדש בתקופת העלייה הראשונה והשנייה*, ירושלים תשמ"ב (להלן: קניאל, *המשך ותמורה*), עמ' 94–101.
- 64 ראו, שפרה שורץ, 'מי יטפל באנשי ארץ ישראל', *עיונים בתקומת ישראל*, 8 (תשנ"ח) (להלן: שורץ, *מי יטפל*), עמ' 320–346; סליי, *מגמילות חסדים*, עמ' 53–78.
- 65 שאול שטמפפר, 'ה"פושקע" וגלגוליה – קופות ארץ ישראל כתופעה חברתית', *קתדרה*, 21 (תשרי תשמ"ב), עמ' 98–102; זאת ועוד, בקרב בני המושבות היו מי שהתפרנסו מהחלוקה. ראו, קניאל, *המשך ותמורה*, עמ' 94–97.
- 66 חגית לבסקי, 'תרבות כלכלית וכלכלת התרבות במדינה שבדרך', בתוך: ישראל ברטל (עורך), *העגלה המלאה: מאה ועשרים שנות תרבות ישראל*, ירושלים תשס"ב, עמ' 23; ראו גם ישראל ברטל, *קוזק ובדוויו: 'עם' וארץ' בלאומיות היהודית*, תל אביב 2007, עמ' 265, הערה 37.

ואולם, לא רק בהיבט הכלכלי, גם בהיבט הערכי כמה מן המאפיינים ה'גלויים' של חברה זו שהוצגו באור שלילי ראויים להתבוננות מחודשת, נקיה מהתדמית שההיסטוריוגרפיה הציונית הרביקה לה. כזהו למשל הדימוי של הישוב הישן הירושלמי כמנוון, מזוהם, וסובל מפגור, דימוי שקנה לו אחיזה למרות שינויים דמוגרפיים, מוסדיים ותרבותיים שהתחוללו בעיר בראשית המאה העשרים. שכונות מודרניות קמו ומוסדות חינוך ותרבות מודרניים נפתחו בה, טוען ברטל, אבל ירושלים נחרתה במחשבה ובדמיון של אנשי הישוב החדש כעיר הקנאים שונאי הקידמה, דימוי שהושגת על סטריאוטיפים והכללות ולא דווקא על המציאות כפי שהייתה.⁶⁷

להלן אבקש לטעון כי באופן דומה יש להתבונן בפרשת איטה ילין ודוריאן פייגנבאום, וכי הנסיון לפרש את הקונפליקט ביניהם כביטוי למתח בין הישוב הישן ל'ישוב החדש', בין שמרנות לקדמה, בין השקפה מנוונת לחדשנות הוא בעיקר תולדה של דימוי שלילי שחדר להיסטוריוגרפיה ולא שיקוף של מציאות. על בסיס מקורות שלא עמדו עד כה לנגד עיניהם של החוקרים ובפרט בהקשר זה, בהם מכתבים פרטיים וקטעי עיתונות, אבקש לשחזר את מהלך הארועים למן מינויו של פייגנבאום לתפקיד, דרך פרק הזמן שעשה בו ועד לסיום העסקתו, ומתוך כך לעמוד על דרכה והשקפתה של איטה ילין.

פייגנבאום בהנהלת 'עזרת נשים' – רפואה, פוליטיקה וקשרים משפחתיים

בספטמבר 1920 הגיש דוריאן פייגנבאום בקשה להתקבל כרופא מומחה למחלות העצבים והרוח בשני מוסדות רפואיים בירושלים, ב'חידה הציונית רפואית אמריקנית', לימים 'הדסה'⁶⁸ ובבית המחסה לחולי נפש 'עזרת נשים'.⁶⁹ ואולם כבר באותו חודש קיבל תשובה מהנהלת 'הדסה' כי על אף שהם מעוניינים לצרף לצוות הרופאים מומחה בתחום הנפש, בעיה תקציבית עלולה להכשיל זאת,⁷⁰ ואמנם בראשית דצמבר נדחתה פנייתו באופן רשמי. במכתב ששלח אליו ד"ר רובינוב מנהל הדסה נכתב כי מספר הרופאים בארץ לא עומד ביחס ישר להיקף האוכלוסיה ומכיוון שלגופים הציוניים אין תקציב למימון רופאים מעבר לנדרש, הם נאלצים לדחות את פנייתו.⁷¹

והנה, בצד הדחיה שקיבל מ'הדסה', הרי ש'עזרת נשים' השיבה בחיוב וכבר באמצע דצמבר הזמינה אותו לארץ ומינתה אותו כמנהל הרפואי של בית החולים.⁷² המינוי קיבל פומבי במודעה שנדרסה מעל דפי העיתונות: 'הנהלת המוסד בית-מחסה לחשוכי-מרפא

67 ברטל, מרכז בשוליים, עמ' 199.

68 על היחידה הציונית רפואית אמריקנית ו'הדסה'. ראו, שוורץ, מי יטפל, עמ' 320-346.

69 מכתב מהנהלת הדסה לאיטה ילין, 10.9.1920, ארכיון ציוני מרכזי (להלן: אצ"מ), תיק דוריאן פייגנבאום, 113/10147J.

70 מכתב מהנהלת הדסה לדוריאן פייגנבאום, 16.9.1920, אצ"מ, תיק דוריאן פייגנבאום, 113/10147J.

71 שם, שם.

72 דוריאן פייגנבאום, 'מכתבים אל המערכת', דאר היום, 9.3.1921; פלשתינה, עמ' 100-101.

וחולי הרוח של חברת עזרת-נשים הכללית, התקשרה עם הרופא דר' דוריאן פייגנבאום המומחה למחלת העצבים, ומתחילת חדש ינואר יתחיל לעבוד במשרתו החדשה.⁷³ עם כניסתו לתוקף של המינוי, רוקן מתוכן תפקידו של רופא בית החולים מזה חמש עשרה שנה, הר"ר ירמנס, והוא נאלץ לוותר על משרתו. ירמנס אמנם לא היה בעל התמחות בפסיכיאטריה, אך הוא היה רופא ותיק ומוערך והחלפתו הפתאומית ברופא צעיר שזה מקרוב בא גרמה לו לעגמת נפש. בני משפחתו ובראשם חתנו הסופר והמתרגם אהרון ראובני החליטו לפנות לברור משפטי.⁷⁴ בצד הדיונים בערכאות הפורמאליות, הם גם העלו את הפרשה למשפט ציבורי מעל גליונותיו של דאר היום, כלשונו של ראובני: 'את מעשה הנבלה הזה מצד הרופא הצעיר החוץ לארצי, הר"ר דוריאן פייגנבאום הנני מוסר בזה למשפט דעת הקהל'.⁷⁵ הבחירה בדאר היום, עיתונו של איתמר בן אבי, לא הייתה ככל הנראה מקרית. דאר היום נודע כעיתון סנסציוני, שסיקר שערוריות שבהן היו מעורבות דמויות ציבוריות בישוב ושימש כמכשיר לניהול פולמוסים פומביים. הוא דגל בחיזוק עמדות הכוח של ילידי הארץ ופעל לקידום האינטרסים הכלכליים והפוליטיים שלהם, וביקר את מה שנראה היה לו כהשתלטותם של העולים החדשים על הנהגת היישוב.⁷⁶

בתגובה להאשמות שהוטחו בהן מעל דפי העיתון, טענו מנהלות 'עזרת נשים' – איטה ילין ומרגלית מיוחס – כי ההחלטה על סיום העסקתו של ירמנס ועל מינויו של פייגנבאום נבעה משיקולים מקצועיים, בהעדר רופא בעל מקצוע שחסרונו היה מורגש מיום הוסד המוסד.⁷⁷ מתוך מחויבות לחולים החליטו האחיות לבית פינס להזמין את פייגנבאום שהתמחותו הרפואית תאמה את צרכי המוסד הפסיכיאטרי 'לעבוד בבית חולי הרוח שתחת הנהלתנו בכדי למלא את החסרון המורגש בהמוסד [...] ריפוי חולים עומד בכל זאת למעלה מפרסונליות פשוטה'.⁷⁸

ואולם דומה כי מה שהטה את הכף לטובתו של פייגנבאום, מעבר להיותו איש מקצוע, היו קשריו המשפחתיים. דוריאן פייגנבאום היה כאמור אחיו של רופא העיניים אריה פייגנבאום, מי שהיה חתנה של מרגלית מיוחס, וייחוס זה סלל ככל הנראה את הדרך בפניו.⁷⁹

-
- 73 ירושלים יום יום – בבית חולי הרוח, דאר היום, 2.1.1921.
- 74 א' ראובני, 'מעשה נבלה', במה חופשית (העתק ממכתב שנשלח לכל עיתוני הארץ וכמו"כ לוועד הלאומי, לוועד הצירים ולאגודת הרופאים), דאר היום, 5.1.1921.
- 75 שם.
- 76 עוזי אלידע, 'עיתונות "צהובה" ומסעי צלב עיתונאיים: "דואר היום" ופרשת רופין', ישראל, 24 (2016), עמ' 329–353.
- 77 הנהלת המוסד, 'תשובה קצרה למר ראובני', דאר היום, 9.1.1921.
- 78 'מכתבים למערכת', דאר היום, 16.1.1921; ראו גם דבריו של פייגנבאום, הכותב כי הוזמן מוינה לקבל את הנהלת המוסד כיוון שסבל מחוסר הנהלה מקצועית – דוריאן פייגנבאום, 'מכתבים אל המערכת', דאר היום, 9.3.1921.
- 79 א' ראובני, 'במה חופשית לענין ירמנס פייגנבאום', דאר היום, 25.1.1921; א' ראובני, 'פסק דין', דאר היום, 21.8.1921.

אלא שהעסקתו של פייגנבאום הטילה על 'עזרת נשים' מעמסה כלכלית כבדה. בראש ובראשונה בשל הפיצויים שנדרשה לשלם לירמנס כמו גם לעורכי הדין שלו שטיפלו בתביעה שהגיש בעקבות פטוריו.⁸⁰ מעבר לכך, השכר החודשי שדרש פייגנבאום היה גבוה כמעט פי שלושה מהשכר ששולם לירמנס.⁸¹ לעומת זאת, שעות העבודה שלו בפועל היו בהיקף מצומצם בהרבה: הוא הרבה לצאת לחו"ל לפרקי זמן ממושכים ובמקרים רבים גם ללא תאום עם מנהלות המוסד,⁸² וכשהיה בארץ לקח על עצמו התחייבויות נוספות על חשבון שעות העבודה ב'עזרת נשים'. מתכתובת בינו לבין ד"ר יצחק רובינוב מנהל הדסה, עולה כי הוא ביקש לפתוח קליניקה נוירולוגית אמבולטורית ב'הדסה' ולקבל בה חולים ארבע פעמים בשבוע, שעה בכל יום, לעבוד כרופא מייעץ למחלקות אחרות ב'הדסה' ולשמש כמרצה וכיועץ בכל הארץ. עבור הצעתו זו ביקש מ'הדסה' שכר של 30 לירות לחודש והתנה אותה באפשרות לקחת על עצמו גם עבודות פרטיות נוספות. ממכתבו לרובינוב עולה כי הנחת העבודה שלו הייתה כי הנהלת 'עזרת נשים' תמנה על חשבונה רופא מחליף שימלא את מקומו באותם ימים שבהם יעדר בשל מחוייבותו ל'הדסה'.⁸³ לא זו, אף זו, הוא נהג ביד קלה בכספי המוסד, הוא הוציא כספים על דעת עצמו ובלי ששיתף את הוועד המנהל והנהיג חידושים ותיקונים שהיו כרוכים בעלויות גבוהות, מרביתם שלא לצורך.⁸⁴

- 80 הפיצויים עמדו על 144 לירות. ראו, מכתבי איטה ילין לדוד, וינה, טבת תרפ"ב, אצ"מ, תיק איטה ילין, A153/332.
- 81 פייגנבאום דרש 40 לירות, לטענת איטה ילין הסכום הריאלי הוא 20-15 לירות לחודש. ראו, מכתבי איטה ילין לדוד, וינה, טבת תרפ"ב, אצ"מ, תיק איטה ילין, A153/332; ואמנם השכר שקיבל חיים הרמן, הפסיכיאטר שהחליף את פייגנבאום עמד על 15 לירות ובהמשך עלה ל-20 לירות מצריות. ראו, יעקב מרגולין ואליעזר ויצטום, ד"ר חיים הרמן: מחלוצי הפסיכיאטריה בארץ ישראל – במלאת 120 שנה להולדתו, קורות, כ"ב (תשע"ד) (להלן: מרגולין וויצטום, ד"ר חיים הרמן), עמ' יד.
- 82 כך למשל בין החודשים דצמבר 1921 למרץ 1922 שהה בווינה וברלין – מכתבי איטה ילין לדוד, וינה, טבת תרפ"ב; י"ג אדר תרפ"ב, אצ"מ, תיק איטה ילין, A153/332; עוד על המעמסה הכלכלית בעקבות מינויו של פייגנבאום, ראו, 'גבאיות בית חולי הרוח, תשובה למאמר "בדבר עזרת נשים" – במה חופשית', דאר היום, 25.2.1924.
- 83 על מאמציו להשתלבות במסגרת הדסה בה בעת שניהל את 'עזרת נשים' ועל המשא ומתן שניהל עם רובינוב בדבר שעות העבודה וגובה השכר, ראו, מכתבים מיום: 12.6.1922, 21.6.1922, 25.6.1922, אצ"מ, תיק דוריאן פייגנבוים, 113/10147.
- 84 גם פייגנבאום עצמו טען בדיועבר כי חלק מן ההוצאות היו מיותרות. ראו, ועד ההנהלה, ועד המועצה, 'מכתב גלוי', דאר היום, 15.1.1924; עוד על ההוצאות, ראו למשל דבריה של איטה ילין מקהיר בחיפושיה אחר 'הרבה רפואות אשר דרש פייגנבוים', אך הן אינן בנמצא. וכך גם בנוגע למיטות שביקש לרכוש – מכתבי איטה ילין לדוד ילין, 10.2.1921, אצ"מ, תיק איטה ילין, A153/334; וכן דבריה על כך שהוא מוציא 'כספים בלי כל דאגה למחר [...] אסור למסור להרופא היכולת לעשות מה שהוא חפץ. הוא יכניס את בה"ח שלנו במצב כזה שלא נוכל לצאת מזה בלי בוין וחרפה', מכתבי איטה ילין לדוד, ר"ח שבט תרפ"ב, אצ"מ, תיק איטה ילין, A153/332.

בין איטה ילין לדוריאן פייגנבאום

בעוד מרגלית מיוחס הייתה מוכנה לשלם את המחיר, איטה ילין התנגדה לכך בתוקף, ואף שבפרסומים הפומביים היא לא נתנה לכך ביטוי וגיבתה את אחותה, הרי שבמכתבים פרטיים היא הלינה על המערבולת הכלכלית שהמוסד נגרר אליה בשל המינוי והביעה מורת רוח מתנאי ההעסקה להם זכה פייגנבאום.⁸⁵ המחלוקת בדבר העסקתו של פייגנבאום הובילה לסכסוך בין האחיות שנמשך חודשים ארוכים,⁸⁶ ואף הביאה לפרישתה של מרגלית מיוחס מהוועד המנהל של בית החולים.⁸⁷ מתוך המקורות עולה כי ככל הנראה יוסף מיוחס בעלה של מרגלית, הוא שעמד מאחורי היוזמה למינוי של דוריאן פייגנבאום, והוא גם זה שדחק בה לסיים את תפקידה בהנהלת המוסד.⁸⁸ כך או כך, ביקורתה של ילין על מינוי של פייגנבאום נשמעה מיד עם החתימה על חוזה העסקתו, חוזה שלרבריה הוא ניסח בעצמו.⁸⁹ הביקורת, שבבסיסה עמד מאבק על כסף, כוח ושליטה, התחזקה ככל שהלכה והתבררה התנהלותו הכספית והארמניסטרטיבית: 'מהזמן שדרך רגלו על מפתן בה"ח כי הרגיש ומרגיש כמו בעל הבית בביתו ואין לו כלום להתחשב עם שום איש ואשה [...] איזה גדולות כבר עשה בבה"ח מחוץ שהוציא כסף, כסף וכסף, לו משכורת גדולה מחוץ ההוצאות'.⁹⁰ ובמקום אחר 'רק לטובתו הוא עושה ולא מתחשב כלל וכלל עם מצבנו הכספי [...] אנחנו לא צריכים לעשות אתו כל חוזה. אם הוא חפץ לבוא לבקר בתור רופא לבה"ח טוב, אך לא בתור רופא תמידי [...] אין ביכולתנו לשלם 40 פונט בחודש'.⁹¹

יש לציין כי הרופאים שהיו קשורים ב'עזרת נשים' קודם לבואו של פייגנבאום ואף לאחר תקופתו,⁹² כמו גם רופאים רבים שמילאו תפקידים במוסדות רפואיים אחרים בארץ ישראל באותה עת, נהגו להגיש לציבור, ובפרט למעוטי היכולת שבתוכו שירותי רפואה

- 85 מכתבי איטה ילין לדוד, וינה, טבת תרפ"ב, אצ"מ, תיק איטה ילין, A153/332.
- 86 מכתב מאיטה ילין לדוד, הומבורג, ח' סיון תרפ"ב, אצ"מ, תיק איטה ילין, A153 25/6; על משך הסכסוך, ראו, 'לאט לאט מתקרבות אנו אחת לשניה אך עד נגיעה למדרגה שהייה ביננו עוד רחוקה הדרך' – מכתב איטה ילין לדוד, יפו, ז' תמוז תרפ"ד, אצ"מ, תיק איטה ילין, A153/333.
- 87 מאחורי המהלך עמד יוסף מיוחס. ראו, 'אני מבקש מכל החברות הנכבדות של החברה שלא תבחרנה את אשתי. היא לא תקבל שום תפקיד בחברה'. ראו, יוסף מיוחס, 'מכתבים למערכת', דאר היום, 24.9.1923.
- 88 ראו, מכתב איטה ילין לדוד, יפו, ז' תמוז תרפ"ד, אצ"מ, תיק איטה ילין, A153/333; יוסף מיוחס, 'לכבוד מערכת דאר היום', בתוך: מכתבים למערכת, דאר היום, 24.9.1923.
- 89 שם.
- 90 מכתבי איטה ילין לדוד, וינה, טבת תרפ"ב, אצ"מ, תיק איטה ילין, A153/332.
- 91 מכתבי איטה ילין לדוד, ר"ח שבט תרפ"ב, אצ"מ, תיק איטה ילין, A153/332.
- 92 ראו למשל סליי, מגמילות חסדים, עמ' 65-66; ראו, מכתב איטה ילין לדוד, ז' תמוז תרפ"ד, אצ"מ, תיק איטה ילין, A153/333; 'באיים הרבה חולים לדרוש בעצת הרופא בלי לקבל כל פרס בעד עבודתו'. ראו גם ידיעה ב'דאר היום' לפיה בהתאם לחוזה של עזרת נשים עם רופא העצבים הר"ר הרמן, עליו לסדר כמה פעמים בשבוע קליניקה לחולים עניים – 'ירושלים יום יום – בבית חולי הרוח', דאר היום, 1.6.1924; על דרכו של הרמן, ראו, מרגולין וויצטום, ד"ר חיים הרמן, עמ' טו-יד.

בהתנדבות.⁹³ דוריאן פייגנבאום לעומת זאת, לא זו בלבד שלא היה נכון לעבוד בהתנדבות, אלא שדרישותיו הכספיות היו, כאמור, מופרזות. על רדיפת הבצע שלו ועל הפזרנות שנהג בכספי ציבור עמד גם רובינוב, שדחה בנימוס אך בהחלטיות את בקשתו החוזרת להשתלב בעבודה ב'הרסה'.⁹⁴ זאת ועוד, פייגנבאום נודע גם ביהירות ובגסות רוח ובהתנהגות לא קולגיאלית כלפי הרופאים בארץ: הוא לא נענה לדרישת אגודת הרופאים להשהות את כניסתו לתפקיד עד שיתבררו העניינים עם קודמו, והוציא את דבתו של ירמנס כשהוא מייחס לו 'בורות ואי מסירות'.⁹⁵

דרכו זו של פייגנבאום לא הלמה לשיטתה של ילין את אופיו וצרכיו של 'עזרת נשים',⁹⁶ והיא החזיקה בטענה כי מן הראוי להעמיד לו מחליף שיהיה צנוע יותר מבחינת דרישותיו, מחוייב יותר למוסד ובה בעת מקצועי לא פחות, כי 'יש רופאים כאלה בחוץ לארץ למאות [...] כי כעת מצב הרופאים כעת רע מאוד וכל אחד חפץ משרה רק להחזיק את נשמתו'.⁹⁷ דבריה של איטה ילין על ריבוי רופאים פסיכיאטרים יהודים באירפה לא היו דברים בעלמא. רפואת הנפש בכלל והפסיכיאטריה בפרט היו תחומי התמחות נפוצים בקרב רופאים יהודים, עד כדי כך שתחום זה נתפס כ'מדע היהודי'.⁹⁸ מעורבותם בשיח הפנים רפואי בתחום מחלות הנפש החלה כבר באמצע המאה התשע עשרה במסגרת דיון שעסק בפתולוגיה של היהודים. בבסיס הדיון ניצבה הטענה כי יהודים נוטים ללקות במחלות מסויימות, ובפרט במחלות נפש, והשאלה שהעסיקה את הרופאים נגעה ברקע, בגורמים ובדרכי הטיפול האפשריות.⁹⁹ במרכזים פסיכיאטרים שונים בעיקר בגרמניה ובאוסטריה מילאו רופאים יהודים תפקידים בכירים. כך בקניגסברג, שם פעלו בין היתר קורט גולדשטיין מחלוצי הניוירופסיכולוגיה המודרנית, ארנסט מאיר שהיה ראש האסכולה הפסיכיאטרית בקניגסברג, אלכסנדר פילץ,

93 שחורי-רובין, ד"ר בת שבע יוניס-גוטמן, עמ' 231-262.

94 ראו, מכתב רובינוב לפייגנבאום מיום 25.6.1922, אצ"מ, תיק דוריאן פייגנבוים, 113/10147J; על מדיניותה העקרונית של הנהלת 'הרסה' בנוגע לקיום פרקטיקה פרטית, ראו, דורון נירדלנד, 'השפעת הרופאים – העולים מגרמניה על התפתחות הרפואה בארץ', קתדרה, 30 1983 (להלן: נירדלנד, השפעת הרופאים), עמ' 114-116.

95 'מכתבים למערכת', דאר היום, 12.1.1921; א' ראובני, 'פסק דין', דאר היום, 21.8.1921.

96 ראו בהקשר זה, שילה, נסיכה או שבוייה, עמ' 163; שילה מביאה את דברי יוסף קרליבך, מורה מגרמניה ששהה מספר שנים בירושלים: 'מוסד זה הוא היחיד בירושלים שבו כל העוסקים בניהול, עובדים רק לשם שמים ללא רווח וגם ללא הכרת תודה' צבי יוסף קרליבך, מכתבים מירושלים, ירושלים 1996, עמ' 24.

97 מכתבי איטה ילין לדוד, וינה, טבת תרפ"ב, אצ"מ, תיק איטה ילין, A153/332.

98 ראו, Walter Laqueur, *Weimar – A Cultural History 1918-1933*, New York, 1974, p. 216. נירדלנד, השפעת הרופאים, עמ' 135; נתונים מ-1933 מצביעים על כך שרק בברלין עצמה היו 203 רופאי עצבים יהודיים. מספר דומה למספרם של רופאי הילדים שעמד על 199. יתכן ומספרם עשר שנים קודם לכן היה נמוך יותר, אבל יש יסוד להניח כי המגמה זהה. ראו, זייגסמונד פלר, מצב הרופאים העבריים בארץ ישראל, תל אביב תרצ"ו, עמ' 16-17.

99 זלשיק, עד נפש, עמ' 15; John M. Efron, *Medicine and the German Jews*, Yale University, 2001, pp. 151-185 (להלן: עפרון, רפואה).

וחיים (היינץ) הרמן.¹⁰⁰ כברליץ פעל באותם הימים הפסיכיאטר היהודי רוסי אברהם רוזנטל,¹⁰¹ ובשנת 1920 יסד שם מקס איטיגון יחד עם קרל אברהם את המכון הפסיכואנליטי והעמיד תלמידים יהודים רבים.¹⁰² גם בוניה היה מרכז יהודי, שם פעלו הנורולוג היהודי מוריץ בנדיקט¹⁰³ והפסיכואנליטיקן אוטו ראנק.¹⁰⁴

איטה ילין שמעה עליהם והכירה אחדים מהם באופן אישי. במרוצת השנים היא ביקרה במוסדות ובבתי חולים פסיכיאטרים וניפגשה עם רופאים ומטפלים. יש לציין כי הכרותה עם עולם הפסיכיאטריה לא היה מקצועי בלבד – בתה הבכורה חנה חלתה במחלת נפש והחל מ'1913 אושפזה בבתי חולים פסיכיאטרים, תחילה במצרים ולאחר מכן בארצות שונות באירופה. ילין ביקרה אותה לעיתים תכופות ושהתה בסמיכות למוסדות בהם הייתה מאושפזת. היא שמרה על קשר רציף עם הרופאים שטיפלו בה והתעדכנה במצבה הרפואי ובשיטות הטיפול שנקטו.¹⁰⁵

החלטתה שלא לאשפז את הבת ב'עזרת נשים' מעלה תהייה: האם נבע צעד זה ממבוכה? האם היה זה פועל יוצא של השקפה רפואית שדגלה בבידוד החולה וניתוקו ממשפחתו? האם סמכה על שיטות הטיפול ועל הרופאים באירופה והעדיפה רפואה פרטית על פני רפואה ציבורית? אולם דומה כי סוגיה זו, מעניינת ככל שתהייה, חורגת ממסגרת זו. כך או כך, בצד ביקוריה במוסדות ובבתי החולים הפרטיים לטובת צרכיה של הבת, ביקרה ילין גם במוסדות ציבוריים במטרה להרחיב את ידיעותיה בתחום בריאות הנפש ולקדם את ענייניו של 'עזרת נשים'. כך למשל היא ביקרה בבית החולים עספוריה שבלבנון, שהושתת אף הוא על פילנטרופיה ופתח את שעריו גם לחולים דלי אמצעים,¹⁰⁶ וכך יזמה ביקור בבית חולים ממשלתי לחולי רוח בוניה, כפי שהיא כותבת לדוד ילין:

יש לחוד זה במקום ההוא בית חולי הרוח השייכת להממשלה ומקבלת חולים מכל הסוגים. שמה טרם בקרתי כי הזמן היה קצר ואסע בשבוע הבא עוד

-
- 100 יעקב מרגולין ואליעזר ויצטום, 'פסיכיאטריה ומשפט בארץ ישראל – היבטים היסטוריים', רפואה ומשפט, גילון 41 (2009), עמ' 130; ל' היילפרין, 'ד"ר היינץ הרמן – שנה למותו', הרפואה, כרך ל"ז, חוברת ט' 1949, עמ' 131-133.
- 101 זלשיק, **עד נפש**, עמ' 30.
- 102 נידרלנד, **השפעת הרופאים**, עמ' 135; עפרון, **רפואה**, עמ' 160.
- 103 שם, עמ' 164-167.
- 104 שם, עמ' 174.
- 105 על מגעים עם רופאים פסיכיאטרים בעניין חנה, ראו, מכתב מיום י"ג אדר תרפ"ב, **אצ"מ**, תיק איטה ילין, A153/332.
- 106 מכתבי איטה ילין לדוד ילין, 10.2.1921, **אצ"מ**, תיק איטה ילין, A153/334; על בית החולים עספוריה: יעקב מרגולין ואליעזר ויצטום, 'פרקים בהיסטוריה של הפסיכיאטריה בארץ ישראל ובסביבותיה ב': בית החולים לפגועי נפש "עספוריה" בלבנון', **הרפואה**, 140 ח' (אוגוסט 2001), עמ' 790-794. ראו גם Herant Katchadourian, 'The Historical background of psychiatry in Lebanon', *Bulletin of history of Medicine*, 54 (1980), pp. 544-553

פעם עם הד"ר מייר [יתכן והכוונה לארנסט מאיר שהוזכר לעיל]. חפצתי לקבל מושג מבית חולים עממי [דהיינו מוסד המטפל בכלל שכבות העם] בשביל עז"נ [עזרת נשים].¹⁰⁷

איטה ילין נחשפה אפוא לשיטות הטיפול הפסיכיאטריות החדשות שהיו נהוגות במוסדות המתקדמים ביותר באירופה, מבלי שתגלה הסתייגות או רתיעה מפניהן. אדרבא, עם פיטוריו של פייגנבאום היא מינתה כמחליפו את חיים הרמן שנודע אף הוא בשיטות הטיפול המתקדמות שהנהיג ביחס לחולי פסיכוזה ושבמהלך שנות השלושים, עם בואה של קבוצת פסיכואנליטיקאים ידועי שם מגרמניה בראשות מקס איטינגון, פעל להפצת הפסיכואנליזה בארץ.¹⁰⁸

לאור זאת, דומה כי אין בסיס לטענה לפיה השיטות הרפואיות שביקש פייגנבאום ליישם ב'עזרת נשים' ובמרכזן הפסיכואנליזה הן שעוררו אי נחת בקרב איטה ילין והביאו לפיטוריו. זאת ועוד, גם הנסיון להצביע באופן קונקרטי על התכנים שהציג בסדרת הרצאותיו באביב 1923 כעילה לפיטורין מעלה קושי, שהרי תכנים דומים הופיעו בהרצאות שנשא למן כניסתו לתפקיד. כך ב-1921 קיים שתי סדרות של הרצאות בפני רופאים, אורחים וחברי אגודת הרופאים, בהן פרש את עקרונותיה של הפסיכיאטריה החדשה,¹⁰⁹ בסתיו 1922 הציג את תוצרי עבודתו בתערוכה בין לאומית ולאחר מכן חזר והציג את עקרי הדברים בפני הרופאים בירושלים.¹¹⁰ ובחורף 1922/3 ערך סדרת הרצאות בפני חוג אחיות ב'הדסה' בנושא השינויים בחיי הנפש והפרעות נפשיות.¹¹¹ הרצאות אלו זכו להצלחה ולהערכה רבה, ואין איזכור לא גלוי ולא סמוי, לא בהתכתבויות פרטיות ולא בפרסומים פומביים לביקורת מצדה של איטה ילין או גורם אחר מהוועד המנהל של 'עזרת נשים' כנגד התכנים שהופיעו בהן.¹¹² יתרה מזו, אפילו ביחס לסדרת הרצאותיו מאביב 1923 לא נמצאה כל ביקורת. כפי שעולה מן המקורות, כשדעתה של איטה ילין לא הייתה נוחה מאנשים או מדרכי התנהלותם, היא לא חסכה מהם שבטה. יש מקום, אפוא, להניח כי שתיקתם של המסמכים במקרה זה מעידה כי דעתה ביחס לנאמר בהרצאותיו של פייגנבאום כן הייתה נוחה.

נראה אם כן, כי אותה עימות שהיסטוריונים של הרפואה ביקשו לראות בו ביטוי למתח בין ישן לחדש, בין שמרנות לקדמה, בין פאנטיות לרציונאליזם, ובמידה מסויימת גם בין

107 מכתב מאיטה ילין לדרו, וינה כא אדר תרפ"ב, אצ"מ, תיק איטה ילין, A.153/332.
 108 קבוצה זו הגיעה לארץ ב-1933. ראו על כך נידרלנד, השפעת הרופאים, עמ' 135-136.
 109 'ירושלים יום יום', דאר היום, 8.5.1921; 'ירושלים יום יום', דאר היום, 18.8.1921.
 110 בספטמבר 1922 הוזמן פייגנבאום להציג בתערוכה פסיכולוגית בלייפציג את 'תוצרי' עבודתו, ובסוף אוקטובר הציג את עקרי הדברים בפני הרופאים בירושלים. ראו, 'ירושלים יום יום' – אל התערוכה הפסיכולוגית [כך במקור] בלייפציג, דאר היום, 18.9.1922.
 111 מכתב מפייגנבאום לסולד מנהלת הדסה, 29.12.1922, אצ"מ, תיק דוריין פייגנבאום, J.113/10147.
 112 מכתב תודה לפייגנבאום מביה"ס לאחיות בהדסה, 30.4.1923, אצ"מ, תיק דוריין פייגנבאום J.113/10147.

'נשיות' ל'גבריות' על כל עולם האסוציאציות והקונוטציות הטמון בו, היה בעיקרו של דבר סכסוך עבודה.¹¹³ בהודעה שהוציא הוועד המנהל של 'עזרת נשים' לעיתונות, נכתב כי הפסקת ההתקשרות עם פייגנבאום לא נבעה 'מקפריזה, שרירות לב או כוונה רעה', כפי שניתן להסיק בטעות מפיטוריו של רופא בעל הישגים מרשימים. הפסקת ההתקשרות נבעה מההוצאות הגבוהות שהוא השית על המוסד ובה בעת גם מהחמרה במצבו הכלכלי על רקע הפסקת הסיוע הממשלתי עם פתיחתו בשנת 1922 של בית חולים פסיכיאטרי חדש בבית לחם.¹¹⁴ הקשיים הללו חייבו את הנהלת המוסד לצמצם באופן ניכר את שכר העובדים ולנקוט בקיצוצים.¹¹⁵ אישוש לכך ניתן למצוא בהכרעת הדין בתביעה שהגיש פייגנבאום נגד 'עזרת נשים' בעקבות הפסקת עבודתו. החלטת הבוררים בסוגיה זו הייתה כי יש לדחות את תביעת הפיצויים שהגיש, שכן לא מדובר בפיטורים, אלא בהחלטה שלא לחדש חוזה העסקה. עם זאת הם קבעו כי אין בהחלטה על הפסקת עבודתו כדי להטיל צל עליו או על מקצועיותו, כיוון שתרומתו להרמת המוסד ולשכלולו מבחינה מדעית ורפואית אינה מוטלת בספק.¹¹⁶

סיכום

לסיכומו של דבר, דרכה של איטה ילין בניהול עזרת נשים כפי שהיא באה לכלל ביטוי בפרשת דוריין פייגנבאום זורה אור על מורכבות דמותו של הישוב הישן' בראשית המאה העשרים ועל ריבוי פניו. בניגוד לגישה הרואה בו גוף שמרני ומסוגר, ומוצאת באנשיו ניוון וטפשות, הרי שפרשה זו דווקא יכולה להאיר מגמות של פתיחות, דינמיות והתחדשות. איטה ילין לא נרתעה משיטות טיפוליות מודרניות ולא ראתה טעם לפגם בעבודתו המקצועית של פייגנבאום כפסיכיאטר. אדרבא, היא דווקא גילתה הערכה כלפי חידושים רפואיים בשדה הפסיכיאטריה. אולם כשעל המאזניים עמדו מצד אחד יוקרה רפואית ופרסטיז' בינלאומית ומצד שני רפואה ציבורית מונגשת וזמינה, היא בחרה באופציה השניה. את ההון שגייסה

113 מאבקי כוח בנוגע לניהול מוסדות רפואיים בין מועצות נשים פילנתרופיות מזה לבין אנשי רפואה מזה לא היה ייחודי לעזרת נשים. כך למשל, ב'יחידה הרפואית הדסה', שבה שררו על פי רוב יחסי עבודה תקינים בין הנרייטה סאלד לבין ההנהלה הרפואית, עוררה כניסתה לניהול היחידה, בתקופה שבה ד"ר יצחק רובינוב לא היה בארץ, מתיחות קשה. הרופאים תבעו ממנה הטבות בשכרם ובמישור המקצועי לא היו מוכנים לקבל מרותה של מי שאינה בעלת השכלה בתחום הרפואי. בהתייחסה לקשיים שניכרו בדרכה, טענה סאלד כי בעיות כלכליות, חברתיות, מקצועיות ופוליטיות עומדות מאחוריהם, ראו, דבורה הכהן, **מנהיגה ללא גבולות – הנרייטה סאלד ביוגרפיה**, תל אביב 2019, עמ' 260.

114 על בית החולים הפסיכיאטרי בבית לחם, ראו: חיים הרמן, 'המצב הנוכחי של חולי הרוח בא"י', **בריאות העם** 1 (1926), עמ' 23-27; זלשיק, **עד נפש**, עמ' 24-27; מרגולין וויצטום, **ד"ר חיים הרמן**, עמ' יח; על הפסקת הסיוע הממשלתי עם פתיחת בית החולים בבית לחם, ראו, גילברט קלייטון, 'המוכיר הראשי לממשלת א"י, סיר ג' קלייטון ו'עזרת נשים'', **דאר היום**, 25.1.1924.

115 ועד ההנהלה, ועד המועצה, 'מכתב גלוי', **דאר היום**, 15.1.1924.

116 צ.א.ו. ורוזילנד וי. ביסקינד, 'משפט הר"ד פייגנבאום נגד חברת עזרת נשים לפני בי"ד של בוררים – החלטת הבוררים', **דאר היום**, 7.1.1924; ראו גם החלטת הבורר השלישי: מ' עליאש, 'משפט הר"ד פייגנבאום נגד חברת עזרת נשים לפני בי"ד של בוררים – החלטת הבוררים', **דאר היום**, 7.1.1924.

לטובת המוסד העדיפה להשקיע בתנאי האשפוז ובחולים עצמם ולא במשכורותיהם של הרופאים.¹¹⁷ כלשונה: 'כי חפצה אנכי בהפרחת המוסד ולטובת החולים הנמצאים בו'.¹¹⁸ הנה כי כן, באופן פרדוקסאלי דווקא פייגנבאום שהיה מזוהה עם הקדמה ושנתפס כמודרני, משכיל ורציונאליסט, נקט בגישה חברתית-כלכלית שנתפסה כמייצגת את ההוויה היהודית הישנה שהדימוי שלה היה של 'מערכת נצלנית ומושחתת'. ואילו איטה ילין היהודיה האורתודוקסית, שבאה מתוך העולם הישן וה'ישוב הישן' מתגלה כמי שמממשת את החזון המשכילי המודרני הדוגל במוסר, בהגינות בעסקים ובטובת החברה.¹¹⁹

117 מכתבי איטה ילין לרוד, וינה, טבת תרפ"ב, אצ"מ, תיק איטה ילין, A153/332.

118 מכתב מאיטה ילין לרוד, פרנקפורט, ב' אייר תרפ"ב, אצ"מ, תיק איטה ילין, A153 25/6.

119 על פרדוקס דומה והיפוך בדרכם של חסידים ומשכילים, ראו, ישראל ברטל, 'לאן הלך צרור הכסף', לתקן עם, ירושלים 2013, עמ' 123-137; ראו גם ישראל ברטל, 'עולם ישן עד יסוד נחריכה', לתקן עם, ירושלים 2013, עמ' 338-346.